

Микола Симчич

ДМИТРО ВИШНЕВСЬКИЙ – ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК ФІЛОСОФСЬКИХ КУРСІВ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

У статті досліджено внесок Дмитра Вишневського у вивчення могилянських філософських курсів XVIII ст. Подано маловідомі дані про життя цієї особи та історія захисту магістерської дисертації «Киевская академия в первой половине XVIII ст.» (і оцінка її Степаном Голубєвим). Визначено методологічні принципи, які застосував Дмитро Вишневський під час розгляду навчальних курсів могилянських професорів, розглянуто слушність висновків філософа.

У другій половині XIX – на початку XX ст. зросли як кількість досліджень, присвячених історії Києво-Могилянської академії (далі – КМА), так і якість цих досліджень, представлених працями Миколи Петрова, Степана Голубєва, Федора Титова. Перу цих вчених належать дуже ґрунтовні розвідки з історії КМА, однак ні вони, ні їхні старші колеги, зокрема Євгеній Болховітінов, Макарій (Булгаков) чи Віктор Аскоченський, не приділяли багато уваги вивченню змісту філософських курсів, що викладалися в академії. По суті, вперше це зробив Дмитро Вишневський у праці «Киевская Академия в первой половине XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время)», надрукованій 1902–1903 рр. у «Трудах КДА» та окремою книжкою¹. Його спостереження часом надзвичайно влучні й представляють інтерес не тільки з огляду на історичну перспективу, а й почасти не втратили сьогодні.

Незважаючи на це, про Дмитра Вишневського ми знаємо дуже мало². Довідкові видання, в кращому разі, присвячують йому пару

¹ Труды КДА. 1902, № 1. С. 17–60; № 3. С. 315–358; № 5. С. 96–133; № 10. С. 208–257; 1903, № 6. С. 179–212; № 7. С. 353–410; № 8. С. 586–632; № 9. С. 49–100; Киевская Академия в первой половине XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). К., 1903.

² Часом зустрічаємо і непорозуміння. Так, Василь Ульяновський пише, що Дмитро Вишневський в майбутньому став архієпископом Агапітом (Ульяновський В. І. *Деячі про-*

рядків, з яких можна довідатись про рік народження й основну працю. Тож спочатку коротко доповню ці скупі дані. Дмитро Кузьмич Вишневський народився 2 січня 1871 р. в селі Пугляї Горського повіту Могилівської губернії (тепер Оршанський р-н Вітебської обл., Білорусь) у сім'ї чиновника. Освіту здобув в Оршанському духовному училищі і Вітебській духовній семінарії, потім навчався з 1891 р. у Київській духовній академії (далі – КДА), яку закінчив у липні 1895 р. зі ступенем кандидата, захистивши дисертацію «*История Киевской академии в первой половине XVIII ст.*». По здобуттю академічної освіти був призначений 12 липня 1896 р. на посаду викладача основного, догматичного і морального богослов'я в Смоленську духовну семінарію. Працюючи в семінарії, Дмитро Вишневський 1897 р. завідував курсами вчителів церковних шкіл Смоленської єпархії. З того ж року почав викладати російську мову в Смоленському єпархіальному жіночому училищі, від 21 липня 1901 р. – російську мову й історію в другій Смоленській жіночій гімназії, а від 8 жовтня 1904 р. там само – педагогіку, причому від 3 вересня 1904 р. завідував торговими класами в Смоленську. Протягом цього часу він доопрацював кандидатську дисертацію і написав багато історичних досліджень, що публікувалися у «*Смоленских Епархиальных Ведомостях*» та в «*Киевской Старине*», а також описано латинські рукописи з бібліотеки Смоленської духовної семінарії.

18 грудня 1903 р. Вишневський захистив у Києві магістерську дисертацію «*Киевская Академия в первой половине XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время)*» і був 20 січня 1904 р. удостоєний ступеня магістра богослов'я. Роком пізніше, 10 лютого 1905 р., історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира після здачі встановленого іспиту надав йому звання вчителя гімназії. Відтак уже з 1 серпня цього року Вишневський залишає семінарію і стає учителем історії в Смоленському Александрівському реальному училищі та викладачем філософської пропедевтики в Смоленській класичній гімназії. Від серпня 1907 р. бачимо його на посаді директора Жмеринської чоловічої гімназії (м. Жмеринка Подільської губернії – тепер Вінницька обл.) й одночасно – з 1909 р. – головою педагогічної ради Жмеринської жіночої гімназії. Ще через рік, 31 грудня 1910 р., він обійняв посаду директора Дубнівської чоловічої гімназії (м. Дубно

фесор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах. К., 2007. С. 92). Насправді архієпископ Агапіт (Вишневський) та історик Дмитро Вишневський – це різні особи. Архієпископ катеринославський і мариупольський Агапіт мав світське ім'я не Дмитро Кузьмич, а Антон Йосипович, і народився не на Могилівщині, а в селі Вигів Овруцького повіту Волинської губернії, і не 1871 року, а 1867. Проте обидва Вишневські, мабуть, знали один одного, бо навчалися в КДА майже одночасно: Дмитро – в 1891–95, Антоній – у 1892–96 рр. Див.: Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Алексия II [Электронная версия]. Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/63142/html>.

Волинської губернії – тепер Рівненська обл.) і голови педагогічної ради жіночої гімназії в цьому ж місті³.

Подальша доля Дмитра Вишневецького невідома, як і те, чи писав він щось після 1904 р., себто після присудження йому вченого ступеня магістра богослов'я. Виникає запитання, чому людина, яка так плідно працювала наприкінці 1890-х⁴, раптом це полишила? Бодай часткову відповідь, гадаю, може дати історія написання основної праці і захисту магістерської дисертації.

13 червня 1895 р. робота Дмитра Вишневецького «*История Киевской Академии за первую половину XVIII ст.*» була винесена на розгляд Ради КДА для здобуття кандидатського ступеня. Її супроводжували два відгуки – доцента Степана Голубева і заслуженого ординарного професора Миколи Петрова. Обидва відгуки містили позитивну оцінку, тож роботу було захищено⁵.

Трьома роками пізніше, 19 березня 1898 р., після доопрацювання і переробки Вишневецький подав цю саму роботу на здобуття ступеня магістра богослов'я. Рецензували її ті самі особи – доцент Голубев і професор Петров, але на цей раз відгук Голубева був негативним. Голубев досить детально обґрунтовував, що в праці є багато помилок, які ставлять під сумнів її наукову вартість. Незважаючи на те, що оцінка Петрова була позитивною, академічна корпорація ухвалила відправити текст на доопрацювання⁶. Під трохи зміненою назвою («*Киевская академия в половине XVIII ст.*») Вишневецький 3 вересня 1899 р. подав її на повторний розгляд, однак Голубев знову написав негативний відгук, навіть різкіший за попередній. Тож, роботу було відхилено, а Микола Петров подав Раді «особое мнение» з цього приводу, звинувативши другого рецензента в тенденційності і перешкоджанню захисту (обидва рази Голубев затягував аналіз на 8–9 місяців, хоча за статутом це мало тривати не більше чотирьох). Петров також просив, аби роботу надрукували в «Трудах КДА», щоб уся академічна корпорація могла її адекватно оцінити⁷.

Протягом 1902–1903 рр. текст, як уже згадувалося, був опублікований у «Трудах КДА» й окремою книжкою, після чого роботу вкотре винесли на розгляд Ради КДА 24 жовтня 1903 р. На цей раз відгук Степана Голубева був цілком позитивний, тож 18 грудня

³ В основу цієї біографічної довідки лягла автобіографія Дмитра Вишневецького, написана 7 листопада 1912 р. на прохання Федора Титова для біографічного словника колишніх вихованців КДА. Див.: ІР НБУВ. Ф. 175, спр. 1306.

⁴ Див. список у кінці статті.

⁵ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1894/95 учебный год.* К., 1895. С. 205–210. Див. також: Труды КДА. 1895, № 10. С. 205–210 (приложение).

⁶ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1897/98 учебный год.* К., 1899. С. 141–155.

⁷ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1899/1900 учебный год.* К., 1901. С. 67–103. Див. також: Труды КДА. 1900, № 11. С. 67–109 (приложение).

1903 р., більш, як за 5 років після першого подання, Вишневський захистив свою магістерську дисертацію⁸.

Ця історія важлива не тільки як ілюстрація труднощів академічної процедури в КДА, а й як спосіб оцінювання філософських курсів XVII–XVIII ст., адже низка зауважень Степана Голубева стосувалася цієї теми. Однак спершу коротко про саму працю, її зміст і структуру. Текст складається з трьох частин: у першій автор розповідає про адміністративний устрій КМА, наводить критично прокоментований і уточнений перелік ректорів і префектів; у другій проаналізовано економічну й побутову ситуацію академії досліджуваного періоду; третя частина присвячена системі освіти. Ця частина є найбільшою за обсягом – близько трьох четвертих книжки. Тут багато уваги приділено висвітленню змісту навчальних дисциплін, що викладалися в КМА, з'ясуванню, хто з викладачів та який саме предмет і коли викладав, а також атрибутуються збережені рукописи навчальних курсів.

Варто наголосити, що Дмитро Вишневський вперше вдався до детального вивчення рукописних курсів, і власне в цьому наштовхнувся на критику з боку Степана Голубева. Той в обох рецензіях висловив думку, що записані студентами курси не надаються для визначення порядку викладання навчальних дисциплін різними професорами, оскільки прізвище професора на титульній сторінці могло бути проставлене пізніше, з пам'яті. Голубев наводить приклади помилок у рукописах (про них згадує і сам Вишневський), а також випадки, коли в одному й тому самому тексті є записи різних студентів за різні роки навчання⁹. Тож перелік викладачів, вважав Голубев, має ґрунтуватися насамперед на офіційних документах, де зазначено дату, вказано імена професорів та предмети, які вони викладали. Вишневський, очевидно, погодився із цим зауваженням, бо в остаточному, друкованому, варіанті роботи він подає своєрідну ієрархію джерел, що містять інформацію про час викладання дисциплін певними вчителями:

1) Хронологически датированные документы, с определенным указанием в них должностей, какие несли, и предметов, которые преподавали те или другие лица академической корпорации в известное, *точно обозначенное* в этих документах время;

2) «представления» (иногда именуемые «мнениями») академического начальства Киевским митрополитам о кандидатах способных к учительству в той или иной академической «школе» (представления эти делались пред началом учебного года);

3) «определения» митрополитами учителей из числа кандидатов, представленных от академического начальства, и

⁸ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1903/04 учебный год.* К., 1994. С. 169–171.

⁹ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1897/98 учебный год.* К., 1899. С. 145–154.

4) надписи и заметки в рукописных академических лекциях исследуемого нами периода, указывающие иногда, в каких годах и какими профессорами были прочитаны лекции в академии¹⁰.

3-поміж цих свідчень, на думку Вишневецького, джерела першої категорії найдостовірніші, натомість решта потребує перевірки. Оскільки ж точно датованих документів за першу половину XVIII ст. збереглося небагато, то він змушений у своєму дослідженні вдаватися і до непевних свідчень¹¹.

Скепсис Голубева щодо рукописних навчальних курсів, гадаю, був трохи перебільшеним. Безперечно, трапляються конволюти, в яких записано уривки різних курсів, прочитаних різними професорами і навіть у різних навчальних закладах¹². Проте, коли ми маємо кілька списків одного курсу, що за текстом суттєво не відрізняються, і в цих списках є титульна сторінка, де чітко вказано ім'я професора, то немає підстав вважати це фальсифікатом чи помилкою записувача. Звичайно, студентський запис навчального курсу, як і будь-яке інше історичне джерело, не може розглядатися ізольовано, але часто він не поступається іншим свідченням, прикладом чого став ще один момент полеміки Степана Голубева з Дмитром Вишневецьким. Голубев у обох рецензіях вважав неправильним з'ясування прізвища та імені професора філософії за 1745/46–1746/47 навч. роки (на підставі рукописного курсу з бібліотеки Іркутської семінарії № 2113 Вишневецький писав, що в цей час філософію викладав Гедеон Сломинський). Спираючись на подання викладачів за 1745/46 навчальний рік, Голубев, натомість, дотримувався думки, що професором філософії тоді був Тихін Александрович. В останній редакції свого дослідження Вишневецький спростовує це твердження, залучаючи листування:

8-го августа 1745 г. Тихону Александровичу было определено преподавать в 1745/46 учеб. г. философию, а на риторику был назначен иером. Гедеон Сломинский. (Определение это имеется в профес. С. Т. Голубева). Но Тихон Александрович отказался от своего назначения. В своем письме от 31 августа 1745 г. на имя архимандрита Киево-Печерской Лавры Тимофея Щербацкого он писал, что признает себя «недовольным» к преподаванию философии, как к делу, требующему многих трудов и долговременного приготовления, при чем указывал на свою внутреннюю болезнь и свое проповедническое послушание в Лавре (лишится которого он крайне не желал). «Нужно было – продолжал он – заблаговременно объявить о таком назначении, чтоб я мог по возможности подготовиться к преподаванию нового предмета.

¹⁰ Вишневецкий Д. *Киевская академия...* С. 96–97 (Примечание 3).

¹¹ Там само.

¹² Наприклад, рукопис ІР НБУВ. Ф. 306, спр. 116п/67, де зшито діалектику з другого курсу Іларіона Левицького (арк. 1–38 зв.); логіку (арк. 39–137), фізику (138–210 зв.) і метафізику (арк. 212–272 зв.), викладені в Перемиській єзуїтській колегії Станіславом Палелем у 1723–1724 рр.; фізику (арк. 275–495) і метафізику (арк. 495–513 зв.) з другого курсу Іларіона Левицького і кілька уривків теологічного курсу (арк. 514–583 зв.).

¹³ Див.: П[етров] Н. *Рукописи Иркутской дух. семинарии южно-русского происхождения* // Труды КДА. 1892, № 10. С. 311–312.

Между тем до 18 августа я ни от кого не слышал о своем новом назначении. Подготовиться же за такой краткий срок мне никак невозможно было, тем более, что к 5 сентября я составляю проповедь». В заключении письма Александрович просил архимандрита ходатайствовать, чтобы митрополит оставил его – Александровича, «за силу изображенных резонансов в преподавании риторики по прежнему»¹⁴.

Таким чином, послуговуючись великою кількістю документів, Дмитро Вишневський встановив порядок викладання різних предметів викладачами КМА і атрибутував низку навчальних курсів поетики, риторики, філософії і богослов'я, уточнивши та виправивши попередню атрибуцію¹⁵. Аналізуючи зміст навчальних дисциплін, він коротко описує структуру курсу (яким питанням присвячувалося найбільше уваги), визначає загальні тенденції, що домінували у викладанні, чинники, які найбільше впливали на розуміння професорами свого предмету, і джерела для складання курсів. Цей підхід також викликав критику Степана Голубева: «слишком общие, почти бездоказательные характеристики автора не позволяют их признать обоснованными на прочных данных»; на його думку, треба було, аби дисертант «основательно разобрал хотя бы по одному учебнику наиболее выдающихся профессоров, по каждому преподаваемому в академии предмету»¹⁶. У другій рецензії Голубев знімає цю вимогу, не без певної іронії цитуючи Вишневського, який у вступі сам зізнався, що йому не під силу «изучить полно и обстоятельно массу сырого и при том трудно читаемого материала, представляемого учебниками – для этого должны долготетия усилия и не одного лица»¹⁷.

Зрозуміло, тут Вишневський мав рацію, адже докладне вивчення одного навчального курсу (чи філософського, чи будь-якого іншого)

¹⁴ Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 165.

¹⁵ Ще до появи праці Д. Вишневського Микола Петров здійснив опис рукописів, що зберігалися в музеї Церковно-археологічного товариства при КДА і в інших колекціях Києва. Опис Петрова можна назвати інвентарним – учений не ставив перед собою завдання звіряти різні списки однакових навчальних курсів (що було неможливо виконати через великий обсяг роботи). Таким чином, Петров чітко атрибутував тільки ті рукописи, де містилася інформація про професора і рік викладання. Натомість рукописи, в яких такої інформації не було, він лишив неатрибутованими або атрибутував приблизно (деколи хибно). Вишневський уточнює атрибуцію рукописів 442п/1706, 443п/1707, 150п/18, 444п/1704, 445п/1705, ДС/п157, ДС/п158, ДС/п159, 446п/1701, 103п/60, 450п/1708, ДС/п200, ДС/п170 і виправляє атрибуцію для 625/400С, 624/399С, 627/403С. Прикро, що результати атрибуції Вишневського не були взяті до уваги під час складання опису моголянських філософських і риторичних курсів (Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. *Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могиланской академии*. К., 1982). Тільки у деяких випадках можемо зустріти не зовсім точну атрибуцію або опис курсів Д. Вишневським: ДА/п42, ДС/п156, 444п/1704, 446п/1701, ДС/п169 (Див.: Симич М. *Philosophia rationalis у Києво-Могиланській академії: Компаративний аналіз моголянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* – Вінниця: О. Власюк, 2009. С. 175–229. (Додаток А)).

¹⁶ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1897/98 учебный год*. К., 1899. С. 143.

¹⁷ *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1899/1900 учебный год*. К., 1901. С. 83; Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 7–8.

справді дуже складне завдання, виконання якого відкладало б захист магістерської дисертації на десятиліття. Однак чи була *методологічна* слушність у пораді Степана Голубєва? Розгляну це питання на прикладі філософських курсів. Голубєв пропонує якнайретельніше дослідити один курс одного з найвидатніших професорів. По-перше, за допомогою яких критеріїв визначити «видатність» професора? Через його біографію? Але якщо він пізніше став єпископом чи митрополитом, то це не значить, що він замолоду був «видатним» професором¹⁸. По-друге, якщо професор справді видатний, то його курс мав суттєво відрізнятись від курсів решти професорів, а відтак – вважати його репрезентативним немає підстав. Наприклад, всебічно вивчивши філософський курс Теофана Прокоповича, можна дійти висновку, що в першій половині XVIII ст. жодного єзуїтського впливу на могилянські курси не було, хоча це не відповідає дійсному станові речей. Те саме з третім курсом Михайла Козачинського: проаналізувавши його, висновується, що в академії домінував скотизм. Аби уникнути цього, доцільніше, щоб детальному вивченню одного філософського курсу передувало певне «рамкове» дослідження, здатне показати, яка філософська традиція домінувала, хто з професорів відступав від неї, чи була викладацька концепція оригінальною тощо.

На прикладі філософських курсів розгляну ще одне звинувачення Степана Голубєва, який закидав Вишневському необґрунтованість висновків щодо викладання навчальних дисциплін у першій половині XVIII ст. Досліджуючи зміст філософських курсів, Вишневський вказує, що в КМА панував аристотелізм, але це не була автентична система Аристотеля, а її інтерпретація перипатетиками (античними і насамперед середньовічними) і пізнішими єзуїтськими коментаторами. Таким чином, на його думку, філософія, що викладалася в академії, брала Стагирита лише за вихідний пункт, насправді відображаючи те, що було сказано про його науку пізніше¹⁹. Як зауважує Вишневський, із текстів філософських курсів ми часто можемо довідатися імена тих інтерпретаторів Аристотеля, під чийм впливом перебували могилянські професори, адже у рукописах нераз наведено посилання на тих чи тих філософів, на авторитет яких спирався професор, підкріплюючи певне твердження²⁰. Проте цим посиланням не завжди можна довіряти:

...трудно предполагать, чтобы каждый профессор в течение двух лет своего преподавания в философском классе (при занятиях помимо профессуры, как, напр., при несении обязанностей префектуры и т. п.) успевал изучить

¹⁸ Тут маємо приклад з філософськими курсами Сильвестра Кулябки, майбутнього архієпископа петербурзького, які майже нічим не відрізняються від першого курсу Амвросія Дубневича (див. примітку 26).

¹⁹ Вишневский Д. *Киевская академия...* С. 175.

²⁰ Там само. С. 176.

или даже прочитать все то, что им цитировалось в лекциях. Естественнее допустить, что преподаватели философии Киевской академии свои лекции составляли, не самостоятельно изучая Аристотеля и его комментаторов, а списывая и переделывая, насколько кто мог, целые трактаты из печатных и рукописных философских учебников, преподававшихся в различных латинопольских академиях и коллегиях²¹.

Далі Вишневський зазначає, що, переглянувши всі друковані підручники, які зберігалися у бібліотеці КДА, він дійшов висновку, що на могилянських авторів радше впливали рукописні, а не друковані курси²². Він пояснює це тим, що могилянці щодо науковості прагнули відповідати рівню католицьких навчальних закладів. Відзначено у праці й велику подібність між різними філософськими курсами: «Все они имеют одинаковый план и различаются между собою лишь некоторым перемещением иных трактатов с одного места на другое, большею или меньшею полнотою объема и слабым разнообразием языка»²³. За спостереженням Вишневського, часто можна натрапити не тільки на змістову близькість, а й на дослівні збіги. Тут як приклад згадано дослівний збіг курсу Теофана Прокоповича в рукописі ДА/п43 (старий шифр Р. 65), арк. 146 зв. – 151 зв., з другим курсом Георгія Кониського (1749/50–1750/51 навч. роки) в рукописі ДА/п51 (старий шифр J.11.61.2.), арк. 217–221. Справді, тут присутній текстуальний збіг, хоча набагато більшою є подібність між курсом Прокоповича і першим курсом Георгія Кониського (1747/48–1748/49 навч. роки) – обидва практично ідентичні²⁴. Дмитро Вишневський наводить ще один збіг тексту: в другому курсі Амвросія Дубневича (1727/28–1728/29 навч. роки) й другому курсі Сильвестра Кулябки (1737/38–1738/29 навч. роки)²⁵.

²¹ Там само. С. 205.

²² Така ситуація цілком зрозуміла, бо після пожежі 1780 р. у бібліотеці КМА залишилось дуже мало книг, які могли бути використані могилянськими професорами першої половини XVIII ст. Перегляд великої частини підручників XVII і XVIII ст., що зберігаються зараз у фондах колишньої бібліотеки КДА – це здебільшого підручники протестантських авторів, які, мабуть, потрапили в академічну бібліотеку наприкінці XVIII ст. через захоплення тоді вченнями протестантських філософів, зокрема школою Християна Вольфа, засвідчив, що підручника єзуїтського автора не було майже жодного. Утім, на відміну від Західної Європи, де в XVI–XVIII ст. надруковано дуже багато схоластичних підручників (зокрема єзуїтських), викладачі єзуїтських колегій Речі Посполитої частіше користувалися рукописними, ніж друкованими підручниками.

²³ Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 206.

²⁴ Виглядає, що Вишневський перший курс Кониського ретельно не опрацював, він його називає і посилається на два чернігівські рукописи, мабуть, користуючись описом Лілеєва (Лилеев М.И. *Описание рукописей хранящихся в библиотеке Черниговской духовной семинарии.* [СПб., 1880]).

²⁵ Він пише: «[В]торой курс Кулябки (по академической рукоп.) во многих местах (особенно в отделе: *de elementis particulari*) до буквального сходен с курсом Дубневича (по академической рукоп.); ср. рукоп. Библ. Киев. дух. Акад. О.4.6, л. 531 et sq. с л. 445 et sq. рукописи той же библ. J.11.66.7)». (Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 204.) Тут ідеться про подібність між другим курсом Дубневича, збереженим у рукописі ДА/п49 (старий шифр J.11.66.7) і, очевидно, рукописом ДА/п50 (старий шифр J.11.67.8) другого курсу Кулябки, оскільки рукопис О.4.6 (сучасний шифр ДА/п43), про який пише Дмитро Вишневський, насправді не належить Кулябці і був викладений у КМА на 45 років раніше

Проте порівняльний аналіз обох цих курсів показує, що Кулябка користувався філософським курсом Дубневича 1725/26–1726/27 навч. років, тобто першим із курсів, натомість текстуальні збіги з другим курсом є радше випадковими, бо обидва курси Дубневича радикально не різняться. Наведені приклади мають велику евристичну цінність, руйнуючи «презумпцію оригінальності» могилянської філософії й оприявнюючи складне переплетіння запозичень²⁶.

Оцінюючи філософські курси професорів КМА, в цілому Дмитро Вишневський кваліфікує їх як схоластичні, причому поняття «схоластика», «схоластичний» і «схоластик» мають у нього виразно негативне забарвлення. Така позиція цілком зрозуміла адже Вишневський був людиною тієї епохи, яка сприймала схоластичні суперечки трохи зверхньо²⁷. Йому, як і решті дослідників кінця ХІХ ст., схоластика здавалася цілковито застарілою. Тому навіть у розділі, де

(див. примітку 26). З рукописів другого курсу Кулябки у бібліотеці КДА зберігався лише рукопис ДА/п50, тож логічно припустити, що саме цей рукопис мав на увазі Вишневський. Справді на вказаних сторінках помічаємо текстуальний збіг.

²⁶ Порівнявши курси логіки могилянських професорів, можна зауважити: курс із логіки (великої логіки) Єроніма Миткевича (1733/34–1734/35 н. рр.) майже дослівно збігається з ранішим курсом Платона Малиновського (1721/22–1722/23 н. рр.). Те саме бачимо порівнюючи курси логіки Сильвестра Кулябки (1735/36–1736/37 н. рр.) та Амвросія Дубневича (1725/24–1724/25 н. рр.), тільки у курсі Кулябки є невеликі скорочення і деякі перефразування на відміну від курсу Дубневича. У другому курсі Кулябки (1737/38–1738/39 н. рр.) впадають в око так само великі подібності зі згаданим курсом Дубневича, але найімовірніше, що у цьому випадку Кулябка послуговувався своїм першим курсом. Схожі текстуальні збіги зустрічаємо в логіці курсу невідомого професора (за 1700 р.), який зберігся у рукописі ДА/п42, і курсі Стефана Яворського (1691/92–1692/93 н. рр.). Натомість, порівнявши курси Інокентія Поповського (1699/1700–1701/02 н. рр.) і курсу Яворського, бачимо, що лише деякі розділи курсу Поповського збігаються з курсом Яворського, тоді як інші розділи, збігаються з курсом Христофора Чарнуцького (1702/03–1703/04 н. рр.). Це дало можливість зробити припущення, що Інокентій Поповський, готуючи свій курс, користувався двома джерелами, перше з них – це курс Яворського, а друге – це курс невідомого автора, який пізніше був відтворений майже дослівно Чарнуцьким у 1702/03–1703/04 н. рр. Текстуальні збіги також надібеємо між обома курсами Іларіона Левицького (1719/20–1720/21 та 1723/24–1724/25 н. рр.) і другим курсом Чарнуцького (1704/05–1705/06 н. рр.). Крім того, як уже було сказано, дослівно збігаються курси Георгія Кониського (1747/46–1747/48 н. рр.) і курсу Теофана Прокоповича (1707/08–1708/09 н. рр.), однак другий курс Кониського (1749/50–1750/51 н. рр.) відрізняється набагато більше від курсу Прокоповича, а збіги трапляються рідко. Також часті дослівні збіги помічаємо, порівнявши перші два курси Михайла Козачинського (1739/40–1740/41 та 1741/42–1742/43 н. рр.) з другим курсом Амвросія Дубневича (1727/28–1728/29 н. рр.), що й не дивно, адже Козачинський був учнем Дубневича. Натомість у третьому курсі Козачинського (1743/44–1744/45 н. рр.) не зауважено жодної текстуальної подібності з вищезгаданим курсом Дубневича. Третій курс Козачинського не тільки суттєво розходиться з другим курсом Дубневича, а й значно відрізняється від усіх попередніх прочитаних у КМА курсів – у ньому помічаємо суттєві скотистичні впливи. Порівнявши цей курс з працею швейцарського капучина Гервасія Брізаценського «*Cursus philosophicus brevis et clare metodo in tres tomulos distributus*» (Кельн, 1711) виявилось, що обидва курси майже дослівно збігаються. Див.: Симчич М. *Philosophia rationalis...* С. 57–62; Його ж. *До питання про «авторськість» філософських курсів ХVII–ХVIII ст.* // Наукові записки НАУКМА. Т. 35: Київська академія. К. 2004. С. 15–19.

²⁷ Про внутрішню дистанцію, яка існувала між Вишневським і дискурсом могилянських курсів, свідчить хоча б те, що навіть мова філософських і богословських курсів оцінюється ним як зрозуміла лише для «посвященного в схоластическі тайни» (Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 221).

доволі докладно переказано зміст та структуру філософських курсів, дослідник акцентує увагу передусім на моментах, які сприймалися ним як курйозні. Так, оповідаючи про курси фізики (натурфілософії), він майже оминає розгляд головних філософських проблем — хілеморфізму, першоматерії, причинності тощо, натомість детально оповідає про чудернацькі погляди на світ, спростовані наукою XIX ст.²⁸ Могілянській освіті закидається те, що вона не давала позитивних знань: «Нужно заметить, что сообщение студентам *положительных* [курсів мій. — М. С.] сведений, напр., исторических, географических и т. п., в первой половине XVIII в. не ставилось академиею в свою задачу»²⁹. Разом з тим, попри загальну критику філософських курсів як схоластичних, Вишневський не оминає і певних аспектів, які вважає «прогресивними»:

Единственное, что предоставляет собою некоторое уклонение от общего хода в преподавании философии за все полстолетие, это — изложение в философском курсе арифметики и геометрии Ф. Прокоповичем и вообще значительное облегчение им этой науки от бесполезных схоластических тонкостей. Прокопович в своем курсе удержал лишь существенные положения философской науки, обычно читавшейся в аудитории Киевской академии, совершенно удалив из своих лекций праздные рассуждения, и заменив их, по местам, более полезными сообщениями³⁰.

Схвальна оцінка курсів Прокоповича простежується не тільки стосовно філософії, а й його курси з поетики, риторики та богослов'я³¹. Вишневський виділяє два напрямки в навчальній системі тих часів — єзуїтський латино-польський і «теофанівський», з більшим домінуванням першого³². На його думку, у викладанні філософії вплив Прокоповича проявився лише в курсі Кониського³³. Такий висновок має свою слушність, бо й справді переважна більшість могілянських професорів перебувала під впливом або ідей єзуїтських філософів, або рукописних філософських курсів, читаних в єзуїтських колегіумах Речі Посполитої. Чого не зауважив Вишневський, так це, крім «теофанівського», й інших відхилень від єзуїтського шаблону: наприклад, скотистичних ідей у третьому курсі Михайла Козачинського (1743/44–1744/45 н. роки) чи впливу протестантського філософа Бартоломея Кекермана на філософський курс Гедеона Сломинського.

Утім, особливий наголос на курсі Теофана Прокоповича, слід думати, пояснюється не тільки тим, що за структурою та змістом він

²⁸ Наприклад, про антипатію між вовком і ягням, яка проявляється навіть тоді, коли обидва вже мертві (Вишневський Д. *Киевская академия...* С. 180), трактування часу створення світу (с. 181), про вчення про рай (с. 183) і т. д.

²⁹ Там само. С. 173.

³⁰ Там само. С. 206–207.

³¹ Там само. С. 143 (про поетику), 168–169 (про риторiku), 206–207 (про філософію), 264–265 (про богослов'я).

³² Там само. С. 146–147.

³³ Там само. С. 208.

суттєво відрізнявся від решти курсів, але й тим, що світоглядна позиція Прокоповича була близькою для позитивістично налаштованих дослідників кінця ХІХ ст., які легко знаходили в його творах суголосні позитивістичні просвітницькі ідеї та антибароковість.

Повертаючись до критичної оцінки твору Вишневецького Голубевим, ми можемо визнати за ними велику частку слушності, але такий підхід, спрямований на досягнення безумовної, позакон'юнктурної істини, був притаманний і Вишневецькому, і Голубеву, що теж багато в чому пов'язане з позитивістичною настановою обох. Утім, на думку Голубєва, твір Вишневецького не вповні відповідав цьому ідеалові, тому більшість його висновків про філософію КМА учений розцінював радше як інтуїцію, ніж як "позитивно" доведений факт. Такий інтуїції, за присудом Голубєва, немає місця в науці. Час показав, що насправді інтуїція наділена великим евристичним потенціалом: «позитивна» перевірка здогадів Вишневецького підтвердила їхню слушність³⁴.

Праці Дмитра Вишневецького, присвячені історії освіти:

1. *Из быта студентов старой Киевской академии* // Киевская старина. 1896, № 1. С. 32–57; № 2. С. 177–208; № 3. С. 309–333.
2. *Средства содержания профессоров Киевской академии в первой половине XVIII ст.* // Киевская старина. 1896, № 6. С. 79–86.
3. *Кистории перевода и свода законов, действовавших в Малороссии* // Киевская старина. 1896, № 7–8. С. 17–19.
4. *Драматическое произведение XVIII века, найденное в рукописях Смоленской духовной семинарии* // Киевская старина. 1897, № 8. С. 71–80; № 9. С. 81–88.
5. *Риторический учитель Черниговского коллегиума монах Гавриил Искра и его столкновение с префектом Киевской академии Георгием Конисским* // Киевская старина. 1897, № 9. С. 60–67.
6. *К бытовой стороне наших учебных заведений XVIII в.* // Киевская старина. 1897, № 9. С. 72–73.
7. *Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его мера к исправлению духовенства* // Киевская старина. 1899, № 3. С. 397–423.
8. *Описание рукописных собраний, находящихся в г. Смоленске. Вып. 1: Рукописи на латинском языке Смоленской семинарской библиотеки.* Смоленск, 1901. 62 с.
9. *Киевская академия в первой половине XVIII ст. (Новые данные, относящиеся к истории этой академии за указанное время).* К., 1903. 371 с.
10. *Общее направление образования в Киевской академии в первой половине XVIII века.* // Киевская старина. 1904, № 2. С. 179–200.

³⁴ Див.: Симчич М. *Philosophia rationalis ...* С. 140–144.

Mykola Symchych

DMYTRO VYSHNEVSKYY AS THE FIRST SCHOLAR OF THE COURSES OF PHILOSOPHY AT KYIV-MOHYLA ACADEMY

In the article is researched the Dmytro Vyshnevskyy's contribution to investigation of philosophical courses taught in Kyiv-Mohyla Academy in the 18th century. His little-known biography is ascertained as well as the story about defending his master thesis "Kyiv Academy in first half of the 18th century" (and the evaluation of it by Stepan Holubyev). There are estimated Vyshnevskyy's methodological principals in investigation of philosophical courses and correctness of his conclusions.

Світлана Кузьміна

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕАЛИ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ОЧИМА ПРОФЕСОРІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті здійснено спробу виявити методологічний підхід, який застосовували професори КДА Сильвестр Гогоцький, Памфіл Юркевич, Маркелін Олесницький, Микола Маккавейський, досліджуючи педагогічні ідеали культур давнього світу. З'ясовано, що чинник формування педагогічних ідеалів вони вбачали у ментальній «життєвій настанові», у вираженій у певному типі релігійності, а норми виховання у давніх культурах оцінювали з точки зору християнства.

Усвідомлення ідеалу і мети виховання київські академісти ХІХ – початку ХХ ст. вважали за важливий момент у філософсько-педагогічному мисленні. Як наголошував Памфіл Юркевич, одне з найсуттєвіших завдань загальної, а точніше філософської, педагогіки, – досягти повноти, ясності й ґрунтовності в розгляді вищих ідей про людину та її призначення¹. «Вихователь, – втворює йому Микола

¹ Юркевич П. Д. *Курс общей педагогики с приложениями*. М., 1869. С. V.